

Recenzije i prikazi

Goran Kardaš

Realizam i antirealizam u indijskoj filozofiji

Prijevod s komentarom djela *Vigrahavyāvartanī* (»Koji otklanja prepirke«) Nāgārjune

Demetra, Zagreb 2020.

Monografija Gorana Kardaša *Realizam i antirealizam u indijskoj filozofiji* po svojoj je temeljnoj strukturi prijevod Nāgārjunina djela *Vigrahavyāvartanī* sa sanskrtu na hrvatski jezik popraćena opsežnim kritičkim komentarima, pojašnjenjima, uvodnim razmatranjima i bibliografijom. Nāgārjuna je bio jedan od najvažnijih buddhističkih učitelja i filozofa iz 2. – 3. st. koji je utemeljio školu madhyamaka (»škola srednjega puta«). Međutim, odmah na početku prikaza valja naglasiti da je knjiga mnogo više od prijevoda s komentarom. Kardaševi kritički komentari i opsežna uvodna studija prelaze granicu povijesno-filozofske i filološke obrade djela – *Vigrahavyāvartanī* autoru služi kao primjer za prikaz znatno obuhvatnije filozofske rasprave o problemu realizma i njegove kritike u indijskoj filozofiji. Autor, međutim, ide i korak dalje, komunicirajući i sa suvremenim filozofskim problemima u zapadnoj filozofiji i logici.

Knjiga je podijeljena na dvije glavne cjeline. Prva je cjelina opsežna uvodna studija (str. 1–160) koja se sastoji iz nekoliko dijelova. Prvi se dio bavi povijesnim izvorima za Nāgārjuninu dataciju i određivanjem korpusa djela koja se sa sigurnošću mogu smatrati njegovima jer mu je, kao i kod mnogih drugih indijskih autora, tradicija znala pripisivati i neka kasnija djela. Kardaš pokazuje primjerenost vladanje tradicionalnim sanskrtskim i suvremenim sekundarnim izvorima koji su brojni jer je Nāgārjuna od zarana privlačio veliku pažnju istraživača. U poglavlju »Filo-

zofski kontekst djela« (str. 7–32) prikazan je filozofski kontekst u kojem je Nāgārjuna oblikovao svoj nauk i koji je ključan za dubinsko shvaćanje Nāgārjunina intelektualnoga pothvata. To je kontekst realističke filozofije buddhističke abhidharme koja služi teorijskom utemeljenju rane buddhističke filozofije. Kardaš ispravno ukazuje na to da se u abhidharmi ne radi o uobičajenom realizmu brahmanističkih filozofskih škola nyāya i vaišešika koje svim predmetima svakodnevnoga iskustva daju ontološki status zbiljskoga. Kardaš realizam abhidharme naziva »redukcionističkim realizmom« koji ontološki status zbiljskoga pridaje samo *dharmama*, elementarnim čestim i svojstvima od kojih je tvorni i iskustveni svijet satkan.

Dharme su tek temeljne, često ne-materijalne, česti koje su u kauzalnoj međuovisnosti, a predmeti su konstrukti koji su zapravo samo kontinuirani sklopovi *dharmi* u konstantnoj mijeni i preobrazbi. Međutim, te *dharme*, temeljna svojstva, posjeduju, za razliku od fenomena koje tvore, vlastitu prirodu, tj. inherentnu egzistenciju. Ta im je inherentna egzistencija potrebna za ispunjenje njihovog kauzalnog potencijala. Tu dolazimo i do prve od četiri temeljne odrednice abhidharme, a to su dvije razine stvarnosti: konvencionalna razina, na kojoj stalan protok *dharma* vidimo kao predmete, te apsolutna razina, na kojoj je sve tek kauzalna međuigra *dharma*, česti koje oblikuju predmete i njihovo iskustvo. Druga je temeljna odrednica abhidharme realna egzistencija vlastite prirode (*svabhāva*) koja se nalazi u temelju *dharma*. Treća je odrednica trenutačnost egzistencije *dharma*; trenutak je određen kao vremenski odsječak u kojem *dharma* vrši svoju kauzalnu funkciju. Četvrta je odrednica eshatološka i govori o poništenju patnje spoznajom krajnje stvarnosti *dharmičke* strukture svijeta.

Upravo će se teza o vlastitoj prirodi *dharma* naći u središtu Nāgārjunine kritike po kojoj tvrdnja o *svabhāvi* nema nikakva utemeljenja. *Dharme* su konstituirane i kauzalno uvjetovane, a sve što je uvjetovano nema svoju vla-

stitu bit, već svoju bit duguje vlastitu uvjetu koji je također uvjetovan i na taj lišen vlastite biti, tj. prazan (*śūnya*). Kako ništa ne nastaje neuvjetovano, sve su stvari prazne. Svoj je nauk o praznini Nāgārjuna iznio programatski u djelu *Mūlamādhyamakakārikā* u kojem je sustavno rastavio sva ključna ontološka i metafizička počela ranobuddhističke abhidharme. Nāgārjuna je, naime, do savršenstva razvio svoju metodu izvođenja neželjenih implikacija svih metafizičkih kategorija i učenja. Nāgārjuna uvjerljivo pokazuje kako se svako metafizičko učenje koje pretendira na objektivnost nužno zapliće u niz proturječja. U djelu *Vigrahavyāvartanī*, Nāgārjuna se usredotočuje na sve moguće kritike koje dolaze iz realističkih filozofskih škola, osobito iz brahmanističke škole logike i dijalektike nyāya. Osobito je važna epistemološka rasprava o valjanim načinima spoznaje koji su u nyāyi utemeljeni u realističkome modelu prema kojem je istina korespondencija propozicije i stvarnosti, stvarnost je neovisna o umu, a valjani načini spoznaje ispravno opisuju stvarnost. Nāgārjuna će, naravno, sve tri propozicije žestoko kritizirati izvođeci mrežu neželjenih implikacija koje proizlaze iz takva modela.

Nakon opisa argumentacijske strukture Nāgārjuninih filozofskih izvoda (str. 33–48), Kardaš se opsežno bavio vrednovanjem Nāgārjunine rasprave s realistima (str. 49–160). U sklopu toga dijela knjige prikazana je i vrednovana recepcija Nāgārjunine filozofije na Zapadu. Kardaš prvo prikazuje starije autore koji u Nāgārjuninu nauku vide nihilizam; tvrdnja o nedostatku vlastite prirode *dharma* zapravo nužno znači i njihovo nepostojanje. Drugo je monističko-apsolutističko tumačenje (Ščerbatski, de la Valée Poussin) po kojem se negacija mnoštvenosti *dharma* tumači kao potraga za jedinstvenim apsolutnim temeljem. Empirističko tumačenje (A. K. Warder i D. J. Kalupahana) nastoji Nāgārjuna prikazati kao afirmaciju izvornoga Buddhina empirijskoga duha, a kritiku abhidharme shvatiti kao odmak od njezina metafizičkoga zastranjenja. Pragmatično-soteriološko tumačenje (C. W. Huntington) kaže da je Nāgārjunina metoda soteriološka u svojoj biti i zapravo predstavlja buddhističku meditativnu praksu. Zadnje je tumačenje analitičko i logično-semantičko koje je precizno raščlanilo složene Nāgārjunine argumente i metode dokazivanja u skladu sa zapadnom logičkom tradicijom, zaključujući da se Nāgārjuna držao kanona logike i valjane argumentacije. Zasluga je takva pristupa u tome što je pokazao da u Nāgārjuninu nauku zapravo nema paradoksa i da je pogrešno tumačenje kako svodenjem svega na apsurd on razara svaki pozitivni stav da bi utemeljio apsolutnu istinu onkraj uma,

kako su to tumačili neki stariji tumači. On tako samo utemeljuje ispravno razumijevanje. Klasifikacija i kritička procjena brojnih zapadnjačkih tumačenja osobita su vrijednost Kardaševa prinosa povijesti recepcije Nāgārjunine filozofije. U nastavku (str. 116–140) prikazana je rasprava o valjanim načinima spoznaje (*pramāṇa*). Glavno je pitanje o tome je li Nāgārjunina tvrdnja o bitnoj praznini svih fenomena utemeljena u valjanim načinima spoznaje. Ako jest, onda valjani način spoznaje nije prazan. Ako tvrdnja o praznini nije utemeljena u valjanim načinima spoznaje, onda je takva tvrdnja proizvoljna. Nāgārjuna u *Vigrahavyāvartanī* opsežno kritizira utemeljenost i postojanje vlastite prirode valjanih načina spoznaje, kao i predmeta spoznaje prema realističkome modelu. Zanimljiv se slučaj događa u Nyāya-sūtrama 2,1.17–19 (i u komentarima) gdje, u obrnutom redu, realisti brani svoj epistemološki model od napada suparnika čiji su argumenti identični Nāgārjuninim argumentima u *Vigrahavyāvartanī*. Filološki dokazi (Eli Franco) upućuju na to da se tu ne radi nužno o utjecajima, nego o općim mjestima koja su se često javljala u tadašnjim filozofskim raspravama.

U središnjem se dijelu knjige (str. 162–219) nalazi hrvatski prijevod zajedno sa sanskrtskim izvornikom, a na str. 219–252 nalaze se korisne i opsežne bilješke. Knjiga je sastavljena tako da i početniku u indijsku filozofiju može približiti istančanu Nāgārjuninu dekonstrukciju realističkoga modela zbilje i njezine spoznaje. Autorov je jezik jasan i razumljiv, a kao pomoć čitatelju autor ubacuje u zagradama i riječi koje su zbog eliptičnoga stila izostavljene u sanskrtskome izvorniku. Time se olakšava čitanje i razumijevanje teksta. Odmah se mora reći da čitanje *Vigrahavyāvartanī* čak i u prijevodu predstavlja izazov za čitatelja. Ne radi se o tekstu koji se lako i brzo čita. Nāgārjunin je tekst često eliptičan, stil je vrlo sažet i prepun tehničkih termina. Potreban je pažljiv studij teksta, a uz pomoć uvodne studije i bilježaka čitatelju koji se spreman udubiti u iznimno duboku i složenu Nāgārjuninu argumentaciju pružit će istinski intelektualni užitek.

Ivan Andrijić